

Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában.

Írta: *Teleki Pál gr.*

A politikai földrajznak újabban — de eleinte csak a politikai és csak azután a földrajzi irodalom terén — „geopolitika“ néven új ága sarjadzott. Különbségét már az is jelöli, hogy a főnév itt a politika, a „geo“ jelző, szemben a politikai földrajzzal, ahol a helyzet fordított.

Ez a geopolitika háttérbe szorította a politikai földrajzot. De ez természetes is. Mert a régi formájában, amely az iskolában napjainkig is fennmaradt, nem volt más, mint egy topografiai és enciklopédikus államisme, amely ritkán vált földrajzivá. Nagyapáink még szívesen olvasgatták az akkor idegen országokról érdekes újdonságokkal spékelt ismertetések, de később és az iskolai földrajzban azok ellaposodtak. Ratzel új perspektívákat nyitott a politikai földrajznak, de a szükséges alapismeretek hiánya folytán csak kérdéseket, problémákat tudott megpendíteni, — igaz, hogy nagy gazdagságban és sok szellemességgel.

A geopolitika a világháború nyomában egészen természet-szerűleg felvirágozott tudományág. A politikai problémáknak az egész földfelszínre való kiterjedése és a legkülönbözőbb területek problémáinak összeszövődése természetszerűen tolja előtérbe a politikában a földrajzi helyzet momentumát. Azonban a geopolitika minden földrajzi vonatkozása mellett elsősorban politika marad, a politikai folyamat, sőt inkább a politikai esemény, vagy esemény-sorozat egyik magyarázata.

* * *

A földrajz mai kialakulásában, az emberiség természettudományi és szellemtudományi ismereteinek széles alapjaira felépítve élet-tudomány és röviden úgy definiálható, hogy a földfelszíni életnek élettana (physiológiája).

Élet alatt itt nem biológiai életet értünk csupán, hanem minden

folyamatot, amely keletkezéssel, átalakulással, fejlődéssel és elmúlással jár.

Beszélünk folyóknak és hegységeknek, kontinenseknek és az egész földnek, mint égi testnek életéről, életfolyamatáról. És éppígy beszélhetünk tengereknek, vegetációknak, flóra-birodalmaknak, klímáknak és tájegységeknek életéről, kezdettel, fejlődéssel és elmúlással bíró életfolyamatáról. Mert a tájkarakterek is keletkeznek, fejlődnek és elmúlnak. És minden hegység, kontinens, táj, flóra . . . sajátos, egyszer való, egyéni s a térben és az időben ugyanúgy soha vissza nem térő. Mindegyik egy-egy egyéni koncentráció.

A legtágabb értelemben vett élet, a kozmikus élet is ilyen egyéni koncentrációkban játszódik le szemeink előtt, egyéni koncentrációjában annak, amit anyagnak és annak, amit anyagtalan lelki valóságnak nevezünk. Mi véges emberek, minthogy magunk is ilyenek vagyunk, a világot is csak ilyenekben látjuk. Ezeken túl van a végtelen, amelyet mi csak negatív módon, csak ex contrario érthetünk meg.

Ami keletkezik és elmúlik, az nem az anyag és nem az anyagtalan valóság, hanem csak ezek az egyéni koncentrációk. Anyag és anyagtalan új érzékelhető valóságokká tömörülnek, új koncentrációk keletkeznek. Keletkeznek azon törvények szerint, amelyeket fizikai, biológiai törvényeknek nevezünk mi emberek, de minden törvényszerűség mellett mindig egyéni variánsok, időben és térben teljes azonossággal vissza nem térő koncentrációk keletkeznek. Így keletkeznek emberek és állatok, növények, sejtek, így nemzetek, fajok, államok, városok, falvak. Így keletkeznek folyók, völgyek és terraszok, kőzetek, így keletkeznek a felszínnek változatos kisformái s az életnek változatos egyéni megjelenésű összetételformái a földön, a tájak. Így keletkeznek égi testek és azoknak rendszerei, de így keletkeznek sejtek, ionok törvényszerűen és mégis mindig egyéni változatokban. Így keletkeznek gondolatok, phylosófiák, tudományok, időbeli korszakoknak és térbeli életegységeknek, kultúráknak élet- és világnézetei. Mindannyian keletkeznek, változnak, átalakulnak nagyon különböző időtartamok alatt, de mind el is múlnak.

Az egyéni koncentrációk felvesznek magukba idegen, kívülálló anyagokat, vagy anyagtalan valóságelemeket és ilyeneket ki is választanak magukból, leadnak. Néha lassúbb, néha gyorsabb e folyamat. Néha folytonos. Mégis az egyéni koncentrációk egyedek és ilyenekül felismerhetők maradnak mindaddig, amíg assimilációra képesek, sajátos jellegüket, karakterüket megőrzik.

Éles elhatárolás nem jellegzetes tulajdonsága az egyéni koncentrációnak, bár természetesen gyakran előfordul. Az egyes koncentrációk tartalmi, anyagiak és anyagtalank, egyformán lehetnek egyidejűleg több koncentrációnak tartalmi is. Több koncentráció alkothat közösen egy-egy nagyobb koncentrációt, nagy koncentrációk élhetik életüket folytonos, egymást felváltó egyéni koncentrációkban, miként az emberiség és részei.

Túlmissze vezetne, ha ezeket a gondolatokat itt tovább kiépíteném. De ennyi elég annak megértéséhez, hogy földünk felszíne is egy ilyen individualitás, egyéni koncentráció, anyagnak és anyagtalank valóságnak koncentrációja. Keletkezik valami kosmikus köd koncentrációjának keményedő kérgén és mulandó. El fog múlni, de a kezdet és vég közt formája változik, életfolyamata változatos formákat ölt.

Ez a folyamat, a földfelszínnek ez az élete a földrajz tárgya. A földfelszínnek, mint egységes életkoncentrációnak élete, amelyben minden, ami rajta van és reá hat, egy egységet alkot. Egységet, amely és amelynek részei, tüneményei tartozhatnak és tartoznak is más életegységeknek egységébe is. De a földfelszín élete egy felismerhető, egységes folyamat és mint ilyen egy tudománynak tárgya lehet, amely sajátos módszerrel, helyesebben a különböző természeti és történettudományi, bölcséleti és más módszereknek sajátos alkalmazásával fog ennek az életegységnek és történetének megismerésére törekedni. Ezért mondjuk, hogy a földrajz a földfelszíni élet élettana (physiologiája).

És most már az a kérdés, hogy vajjon az ily értelemben felfogott politikai földrajz foglalkozhatik-e sajátosan, a maga módja szerint, tehát nem a politikai aktualitásból, hanem a világegyetem és a földfelszíni egységes élet szemszögéből kiindulva az emberiség politikai életének megnyilvánulásaiival, más szóval kifejezve, van-e a geopolitika, mint politikai tudomány mellett helye egy synthétikus politikai földrajznak.

Válaszom erre az, hogy nemcsak hogy jogosult egy ilyen tudományág, de kialakulása, az emberiség tudományos munkájából való részvétele a tudomány mai állásában egyenesen természet- és szükségszerű. Szükségszerű pedig nem azon érdeklődés növekedése folytán, amely ma politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési szempontokból az egész világra kiterjed, de szükségszerű a földfelszíni élet nyilvánulásainak természetes fejlődése, változása,

integrációja, az emberi faktornak a földfelszín életében való előnyomulása folytán.

A földfelszín élete számtalan jelenségből tevődik össze, amelyeket anyaguk és megjelenési formájuk, továbbá összetartozásuk szerint kategóriákba osztunk és elnevezünk. Így beszél az ember és különösképen a geográfus a geológiai felépítésről, a domborzatról, a klímáról, a vízről és annak körforgásáról, a talajról, növényzetről, az állatvilágról és emberről, mint a földfelszíni élet tényezőiről.

Ezek a tényezők az egész földfelszínre kiterjednek és többé-kevésbé mindenütt valamelyes formában mind jelen vannak, de megjelenésük ereje, tömege és hatása helyről-helyre, tájról-tájra változik és így változik viszonylagos erő- és hatásarányuk is. Majd az egyik, majd a másik tényező érvényesül erősebben, domborodik ki jellegzetesebben, szökik jobban szembe nekünk, embereknek és nyomja rá bélyegét egy tájnak képére. Őserdőterületeknek jellegét a vegetáció adja meg, amely elfedi előlünk a kilátást és a felszíni formákat, elborítja a talajt és elrejtí az állatvilágot, a fák koronái alatt átalakult külső klímát. Steppeterületeken a talaj adja a jellegkülönbséget, a kő-, kavics-, agyag-, gipsz-, vagy más steppe jellegét, amelynek a mindig más-más, sajátos növényzet accessorikus kelléke. Sivatagi tájakon a felszíni formák szöknek szemünkbe. És valóban a geomorfológia tudományága Észak-Amerikának kopár, sivatagos nyugatán, a geobotanika tudománya Afrikának őserdő- és szavannaterületein született meg. A modern klimatikus talajtan, ez az orosz-magyar tudomány Délkelet-Európa steppéin, különösen a csernozjom-vidéken keletkezett.

De nemcsak tájról-tájra, területről-területre változik a tényezők szerepe és ereje, dominálnak más és más tényezők, mint a táj jellegének formái. Időbelileg is, egyik időszakról a másikra változnak hasonlóan az erőviszonyok, más-más faktorok lépnek előtérbe, válnak dominálóvá.

Az ember hihetetlenül rövid, geológiai időszámítással alig számbavehető idő előtt még egyike volt a legerősebben függő élőlényeknek s mint tájfaktor számba sem jött. Nemcsak nem formálta át a tájnak jellegét, de külső szemlélő alig vette volna abban észre. De a lelki elemeknek mind erősebb érvényesülése, agyfejlődés és társadalmasodás — tehát psychisatio, cerebratio és socialisatio — folytán az ember mind hatalmasabb tényezővé válik. A lelki elemeknek a testiekkel szemben való erősödése, az agyműködésnek a nagyagy

által való átvétele és ezáltal öntudatosabbá válása folytán egyedenként is alkalmazkodóbb, az étellel való küzdelemben ügyesebb lesz, de társadalmasodásra is alkalmasabb és a társadalmasodás folytán ereje az ismeretek és energiák integrálása folytán oly hatalmas tényezővé válik, amely környezetére és ezzel a földfelszíni élet egészére átalakító hatással is kezd bírni. Mind több és több földi anyagot és energiát használ fel és ezen földi anyagok és energiák sajátos csoportosításával a földfelszíni életfolyamatokat átalakítja, gyorsítja. És ma már vannak területek, amelyeken az ember dominál. Ilyenek elsősorban a városok, de a városokon kívül is az intenzív, különösen a nagy összefüggő ipartelep-területek, mint pl. a Ruhrvidék és az iparosodott mezőgazdaságnak olyan tájai, mint pl. Hollandia. A városiasodás maga is, mint általános, az egész földre kiterjedő és ezen általánosságban egységes és természetszerű folyamat ennek az integrálódásnak új formája, új időszaka.

Az ember domináló földfelszíni tényezővé válásának folyamata természetszerű, szerves (organikus), sőt kiindulásában biológiai folyamat. Az ember azután lassanként tudatára ébred ezen folyamatnak, saját fejlődésének. S mihelyt tudatára ébred, kezdi ezt az organikus folyamatot akarattal organisatorikusan befolyásolni, irányítani. Ezzel a pillanattal születik meg a politikum. És ugyanazzal születik meg az emberi gazdagság és természetesen a gazdaságpolitika is.

De az organikus fejlődési folyamat tovább folyik. Ezt a folyamatot lehet organisatorikusan előmozdítani, vagy akadályozni, de nem lehet hosszabb ideig útjából kitéríteni. Ez az oka annak, hogy az előrelátó politika az egyedüli jó politika. Ezért rossz államigazgatás a tömeges törvénytermelés. Az állam is organikusan keletkezik és fejlődik. Organisatorikus igazgatás csak bizonyos rövid időszakra hathat.

És ugyanez áll a gazdasági politikára is. A politika és a gazdaságpolitika színpadjának kulisszái mögött nagy, örök erők működnek — végeredményben ugyanazok az örök erők, amelyek a Kosmos egész életét és egyéb életnyilvánulásait is irányítják.

A fentemlített tényezőknek a földfelszínen való nyilvánulását és összjátékukból a földfelszínen keletkező és lefolyó életet tanulmányozni a földrajz feladata. Ezeknek az erőknek érvényességét, hatásait az ember öntudatos, sajátmaga által is irányított életére, tehát politikai és ezzel összefüggő gazdasági életére és kapcsolatosan ezen erőknek az ember által való befolyásolhatóságát tanulmányozni

— ez a feladata a politikai földrajznak, mint az egyetemes, synthétikus földrajz sajátosan irányított ágazatának. És ha ezen felfogás alapján definiálni is kívánnók a politikai földrajzot, úgy azt kellene mondani, hogy: a politikai földrajz a politikailag társadalmasodott emberiség, mint földfelszíni életfaktor élettana (physiológiája).

Most már világos lehet, hogy ez a tudomány ma miért természet- és szükségszerű. Azért, mert az ember az utolsó kétezer esztendőben vált földfelszíni tényezővé és az utolsó száz évben a technika, közlekedés és gazdasági integrálódás, a szén, vas és egyéb anyagok és a talaj termőerejének intenzív és tömeges kihasználása folytán vált domináló földfelszíni tényezővé.

Tehát a közelmultban keletkezett és most emelkedik ki hatalmasabban a földrajzbölcseleti kutatás egy új tárgya, témaköre, amelynek saját súlya, nagysága és érdeklődésünknek feléje összpontosulása természetszerűleg új tudományágot kell, hogy szüljön.

Mindez, bármennyire élettani és így az élethez közelálló, mégis a politikai élet szempontjából így még igen elvontnak látszik bizonyára.

Ezért további általános teoretikai fejtegetések helyett néhány egészen aktuális politikai problémán fogom megkísérelni, beigazolni ennek a synthétikus tudománynak a részletes kutatás szempontjából, de sőt a praktikum szempontjából való szükségszerűségét és érdekességét.

* * *

Lássuk először a *Népszövetséget*.

Egy szempillantás a világ népsűrűségi térképére meggyőző arról, hogy igen sűrűn lakott területek kevésbé lakottakkal változnak, gyakran hirtelen, minden átmenet nélkül is. Ez a körülmény az emberiség gazdasági, művelődési és politikai kialakulására döntő jelentőséggel bír. A világtörténelem folyásának ez az alapja.

Az eloszlásnak oka, mint mindennek e földfelszínen, a domborzat, amely ismét a föld belső energiáinak erejéből és a klíma, amely kosmikus energiák hatásaiból keletkezik és alakul át. A domborzat, a függélyes és vízszintes tagoltság, tehát hegységek és tengerek a szárazföldeket tagolják, kamarákra osztják, amely kamarák sem a conventionalis öt kontinensnek, sem az emberi történelem alkotta államoknak nem felelnek meg; — nagyságkategóriáinak sem. Ilyen kamarák: az Oroszország nélküli Európa és a Földközi-tenger, a kontinenseknek talán legapróbban tagolt része, ilyen India, Kína, atlanti- és különösen csendes-óceáni Amerika, stb.

Ezeknek a kamaráknak jellegét a klíma adja meg. A klímától függ azután minden egyéb: a növényzet típusa, a talaj synthésise és az emberi lakosság életmódja is. Egyesek e kamarák közül nagyon kedvezőek lakhatóság szempontjából, mások néha, közvetlen szomszédosak, alig lakhatók (India—Tibet; Algir—Tunisz—Szahara; Délkanada—kanadai tundrák). Legkedvezőbbben azok a kamarák fekszenek, amelyekbe kedvező szél megfelelő időben vagy egész éven át csapadékot hoz, a passzát-monszun felé nyitott India, Dél-Kína, délkeleti U. S. A., vagy a nyugati monszun felé nyitott Európa, vagy a télen ennek áldásait élvező Földközi-tenger.

A kedvező kamarákat széles kedvezőtlen régiók, sivatagok és sivatagsteppék, áthatolhatatlan őserdők, magas hegység-tömegek, sarkvidékek választják el egymástól. Ez hozzájárul a távolság által amúgy is fennálló elszigeteltséghez, amely a történelem első idejében még erősebben érvényesül. Ugyancsak erre vezethető vissza az egyes kamarák fejlődésének önállósága.

Bármily éles ellentétek és érdekellentétek alakuljanak is ki ezen kamarákon belül tájak és népek között, mégis az egész kamarán belül a gazdálkodás módjának és az életrendnek bizonyos egysége felismerhető, a világ más részein kifejlődött típusoktól különböző jellege alakul ki.

Ez a típusegység még a politikumban is felismerhető. Felismerünk európai, középamerikai, északamerikai, orosz, indiai államtípusokat, amelyek nem azonosak s amelyeknek megalkotói és részesei egymást és egymás típusait alig értik meg. Különböző a politikai gondolkodás.

Minden ilyen életkamarában egy életegység fejlődik ki. Míg a kamarákat egymástól széles lakatlan területek választják el, a kamarákon belül a gypühatárok — amennyiben ilyenek eredetileg léteznek — elmúlnak, conventionalis vonalhatárok, erőviszonylat-határok keletkeznek, amelyeken át sűrű gazdasági és szellemi anyagcsere folyik. Az egyes életkamarák államainak története mindenkor egy-egy egység. Az európai kamara államainak életfolyása a mi világtörténetünk úgy, amint a XIX. század végéig a világtörténetet látjuk és írjuk is.

Az ilyen kamarák államai kénytelenek együtt élni és együtt fejlődni. Együtt élni és ezért az élet minden viszonylatában meg-egyezni, egyensúly-helyzetet teremteni maguk között. Kénytelenek együtt fejlődni, de ezáltal minden állam, amely e területen

újonnan keletkezik, beleszületik ezen államrendszerbe, mondhatnám annak fejlődési fokozatába is.

Az egyensúlyra való törekvés — a kamarákon belül —, amely egyben törekvés a biztonságra is, az államok erőegyensúlyához vezet méret, lakosságszám, hadsereg stb. tekintetében.

Az Újkor Európájának — amelyhez sem természeti, sem népi viszonylatban Oroszországot hozzászámítani nem lehet — államai két nagyságkategóriába tartoztak. Az egyik kategória államainak kiterjedése 250.000 és 500.000 km² között, lakosainak száma 30 és 60 millió között volt. Ezek tartották egymást egyensúlyban. A többi államnak majdnem kivétel nélkül 100.000 km²-nél kisebb volt a területe és 8 milliónál kevesebb lakosainak száma. Ezeket a nagyok egyensúlya tartotta fenn, hagyta élni.

Más életkamarákban is találunk ilyen nagyságkategória egyensúlyokat. Gondoljunk csak a középamerikai államokra, vagy Dél-Amerika pacifikus andesi államaira.

Ennek a ténynek alapja az orográfia, a domborzat. Domborzatilag adott nagytájak szabták meg az európai nagyhatalmak méretarányát: a Brit-szigetek, az Ibériai- és Appennini-félsziget, a Párizsi-medence a periférikusan hozzásimuló tájakkal, a Középduna magyar medencéje.

Ezekben a nagytájakon belül mindenütt ott, ahol a történelmi fejlődés elég hosszú ideig zavartalan volt, többé-kevésbé egységes nemzetek alakultak ki. Nálunk is ez volt a fejlődés a török hódoltságig, amely azt derékban megtörte és Trianonhoz vezetett.

Minél messzebb tekintünk vissza a történelem időszakaiba, annál nagyobb mérvű ezen subkontinentális nagytájak elszigeteltsége. Ez az elszigeteltség az érintkezés sűrűsödése és gyorsulása által és különösen az európai típusú expansió, imperialista, kapitalisztikus fejlődés által mindjobban szűnik.

De csak a XIX. század hoz valóban nagy változást egyrészt a technikai fejlődés és a távolságok mindinkább való csökkenése, a tömegárúk, élelmiszerek és romlandó anyagok mind könnyebbé váló szállítása által; másrészt azért, hogy a tengerentúli mérsékelt övi és subtrópusi tájak mind sűrűbben népesülnek be, termelésük mind változatosabb, belterjesebb, finomodottabb, fogyasztásuk mind nagyobb mérvű, igényesebb, az európai átlagnál is igényesebb lesz.

Az egyes subkontinentális régiók elszigetelt gazdasági rendszereiből tehát a nagy felfedezések korától kezdve és a XIX. századtól

mind gyorsabb tempóban, szóval az egész földfelszín egységes gazdasági termelése és fogyasztása felé haladunk, amelyet aztán a világháború a termelésnek fokozásával és eltolódásával valóban meg is teremt.

Földrajzilag ezt így fejezném ki: az egész földfelszín, mint legnagyobb táj életegysége mindinkább előtérbe lép a regionális tájegységekkel, országtájakkal és szubkontinentális nagytájakkal, nagykamarákkal szemben. A földfelszín egészének életegysége az államok és kontinensek közti kapcsolatok sűrűsödésével és azáltal, hogy minden termelés, minden gazdasági és politikai esemény e kapcsolatok sűrűségénél fogva többé-kevésbé mindenüvé kihat, integrálódik.

Ezt az integrációt nemcsak emberi vonatkozásában értem, hanem a földfelszín egész életének szempontjából. Csak az ember, aki társadalmasodása és cerebrációja által domináns tényezővé válik, a végrehajtója, vezetője, élesztője ennek a földfelszíni integrációnak. Ez az integráció anyagcsere, de lelkiesítés, psychisatio által indul meg, folyik. És nemcsak materiális anyagcsere, hanem szellemi anyagcsere és az emberiség saját maga benne erősebb gondolati egységgé válik.

A gazdasági egymásrautaltságnak, a kölcsönös politikai függésnek és a gondolati és művelődési egységnek ez a szerves kifejlődése, amely a földfelszíni élet folyásának természetes stádiuma és periódusa, egész természetszerűleg meg kell, hogy teremtsen azt, amit minden organikus történelmi folyamat eddig az emberiség életében megteremtett, az organikus folyamatnak organisatorikus befolyásolását, irányítását, szabályozását.

Így kell, hogy keletkezzék természetszerűleg a földfelszín és az emberiség fejlődésének ezen stádiumában a földfelszín összes emberi csoportjai (népek, nemzetek, államok) együttes érintkezései és cselekvési fórumának, szóval egy népszövetségnek gondolata.

Amint azután a világháború a fejlődést gazdasági, politikai, szociális, technikai és tudományos téren sok tekintetben gyorsította, de ugyanakkor többé-kevésbé más, eltérő irányt adott a fejlődésnek, éppúgy gyorsította ennek a gondolatnak megvalósítását is. De éppúgy, amint a világháború az erőviszonyokat megzavarta és eltolta az összes vonatkozásokban és pedig részben állandó, részben átmeneti jelleggel, éppúgy a népszövetségi gondolat szempontjából is eltolta ezeket és az állandóság szempontjából legkevésbé alkalmas pillanatban az eltolt erőviszonyok alapján hozott létre emberi

akarattal, organisatorikusan egy olyan intézményt, amely nem az organikus fejlődésben mind jobban kialakuló világ-életegységnek a fejlődés öntudatára ébredő ember részéről megalkotott alkalmazkodó szerve.

Mindenki tudja, hogy a Népszövetség betegsége és gyengesége két ténycsoportra vezethető vissza, amelyek egyikét háborús, a másikat államsuverénitási ténycsoportnak nevezném. A háborús ténycsoport folytán a Népszövetség elsősorban a győztesek szövetsége ma is, mint tudjuk; — suverénitási ténycsoport alatt pedig azt értem, hogy a Népszövetség a háború után oly időben alakíttatván meg, amikor még senki sem látta át a szociális, gazdasági, politikai hatalom és egyéb, a háborús megrázkódtatás okozta átalakulások hatalmas méreteit, még kevésbé ébredtek tudatára az emberiség ennek következtében való lelki és belső szervezeti átalakulásának, és így, sőt a háborús antagonizmusok következtében még fokozott mértékben az állami individualitások elzárkózásának és körülbástyázásának gondolatkörében építették fel a Népszövetség rendszerét.

* * *

Európa.

Az európai államok tömörülése a népszövetségi gondolattal rokon gondolatnak látszik, különösen a Briand-memorandum óta.

A gondolat természetes kifejlődését valóban ugyanaz a nagy történeti folyamat idézi elő, amelyet fent a Népszövetségnél jellemeztem. De népszövetség és az európai államok közössége közt lényegbeli különbség van.

A XIX. század végéig az európai életközösség saját életét, történelmét éli, mint világtörténelmet. A világ többi részével való kapcsolatai gyarmati kapcsolatok és pedig a legnagyobb részre nézve szorosán véve azok. A magas műveltségű Indiával és Kínával való kapcsolatok csak felületesek, mert hiszen ezek bensőleg önálló életüket élik lelkileg és gazdaságilag és Európával lakosságuk csak elenyésző százaléka érintkezik, akár a politikai, akár a gazdasági vonatkozásokat nézzük. A délamerikai államok még gyermekcipőben járnak, egyedül az Egyesült Államok kezdenek versenytársá válni bizonyos vonatkozásokban, de külkereskedelmi forgalmuknak Európáéval való összehasonlítása Európának sokoldalú kapcsolatait, az Egyesült Államoknak pedig Európa felé irányított-ságát mutatja. Oroszország Európa függvénye.

Az európai államok versenyeznek gyarmati és külkereskedelmi téren mindezen területeken külső konkurrensok nélkül. Az Egyesült Államok legfeljebb egy-egy államnak versenytársa itt, vagy ott, de még távolról sem Európáé.

A századok fordulópontján a fejlődés már erősen más képet kezd mutatni a világgazdaság felé való fejlődés folytán.

Világgazdaság felé való fejlődés alatt azt értem, hogy a tömeg-árakra nézve a forgalom gyorsulása és a szállítás egyéb megkönnyítései (hűtővonatok, hűtőhajók, stb.) folytán a világ különböző részein elterülő nagy termelőterületek mind erősebben fejlődnek és mind egyenrangúbbakká válnak a piacok szempontjából, egyforma szállítóképességűekké. Az európai ízlésű fogyasztónépességnek a világ különböző részein való megnövekedése folytán széles e világon Európához hasonló ízlésű fogyasztópiacok, fogyasztógócok keletkeznek.

A világháború ezt a fejlődést gyorsította meg lényegében, — igaz, hogy bizonyos eltolódásokkal, amelyek háború nélküli fejlődésnél talán nem úgy következtek volna be. A háború után Észak-Amerika hatalmasan megerősödve már nem mint egyes európai államok, de mint egész Európa gazdasági erejének konkurrensa áll előttünk azonos nagyságú területtel, harmadrész annyi lakossággal, — de ha tekintetbe vesszük az amerikai munkás több, mint kétszeres teljesítőképességét, akkor ez az arány is eltolódik.

Dél-Amerika is népszámban és gazdaságilag megerősödve és az európai és északamerikai gyámságok alól a háború alatt felszabadulva önállóbban áll Európával szemben.

Az angol birodalom mérsékeltövi európai telepes gyarmatai, a dominionok a háború alatt és által Angliának már lényegileg önálló segítő hatalmaivá váltak, sőt napról-napra látjuk teljes önállóságuknak keresztülvitelét. Az angol világbirodalomnak ez a részeire bomlása, európai és tengerentúli részeinek egymástól való távolodása, önállóságuk nemcsak az angol világbirodalomnak és Angliának, de Európának hatalmi, gazdasági és prestige-kérdése is.

Mindez a fejlődés, amelyre itt csak emlékeztethetem azt, aki úgy is látja és ismeri azt, eredményezi, hogy Európa közvéleménye a világháború után arra ébred, hogy a világtörténelem többé nem Európa történelme, a világgazdaságot többé nem Európa, azaz nem egyedül Európa irányítja, sőt a világ közvéleményét és a világ gondolkodását is erősen befolyásolják egyelőre még csak a tengeren-

túli európaiak, de lassanként mindinkább India, Kína, sőt a világ egyéb népei is.

Ameddig az európai életközösséggel nem álltak szemben többé-kevésbé egyenrangú ellenfelek, addig ennek az életközösségnek tudata, ha művelődési vonatkozásban meg is volt a közvéleményben, egyéb vonatkozásban nem ébredhetett fel és különösen nem úgy, hogy azt cselekvésre, az életközösség közös érdekeinek előmozdítására serkentette volna.

Mihelyt és amennyire Európa ráeszmél arra, hogy világhegemóniája megszűnt, a világgazdaság ma tényleg az egész földfelszínre kiterjed és többé-kevésbé egyenlő hatalmú termelő- és fogyasztócsoportokkal, földrészekkel kell megküzdenie, az összetartás és az együttműködés szükségének gondolata fel kell, hogy ébredjen. Fel is ébred és általánosságát az jellemzi leginkább, hogy idealisták és gondolkodók, gazdasági vezérek és politikusok egyaránt foglalkoznak az európai összetartozás és együttműködés gondolatával: Páneurópával, gazdasági együttműködéssel, vámszövetségek és termelészövetségek kérdésével és európai népszövetséggel.

Ha az európai gondolkodás idejutott, az tehát a történelmi fejlődésnek természetes, az élet törvényszerűségeiből fakadó következménye.

De éppen Európának sajátos jellege viszont az, ami a megoldásnak sajátos útjait jelöli ki. Európa egy történelmileg fejlődött életegység, amelyben a földrajzi tagozottság és a legkülönbözőbb népeknek idetódulása a nemzetek, nyelvek és államok sokféleségét tartotta fenn. Azonban már keletkezésétől, a népvándorlástól kezdve ez az Európa egységes életet él. A gazdasági, művelődési és politikai fejlődés benne egységesen megy végbe. A fejlődésnek minden nagyobb mozzanata kapitalizmus és szocializmus, feudalizmus és parlamentarizmus, humanizmus és evolutionizmus, az erdőirtás, városiasodás, iparosodás, mind egységesen, egész Európára kiterjednek, tekintet nélkül a politikai határokra. Rendszerint nyugatról indulnak ki és terjednek kelet felé úgy, hogy ott később következnek be, rendszerint az egyes nemzetek, vagy államok területein sajátos jelleggel jelennek meg, azonban mégis egységesek, egy nemzet vagy állam sem tudja kivonni magát alóluk teljesen, sem térbelileg, sem időbelileg.

A mai Európa, mint életközösség, ezen hosszú évszázadokon át együtt fejlődött, számos generációk öröklött és szerzett tulajdonságainak biogenetikai eredménye. A szerzett tulajdonságok is

öröklöttekké válnak. Európa egy tradicionális életegységgé fejlődött, amelynek sajátos, a világ többi, egészen másképp fejlődött részeitől eltérő törvényei vannak.

Ha ennek az Európának sorsát ebben a válságos pillanatában a politikai és gazdasági élet vezetői meg akarják oldani, ennek tudatában kellene, hogy legyenek. Európa jövőjét nem lehet a Népszövetség kompromisszumos mintájára megalkotott bizottsággal megoldani. A viszonylat Európa államai közt egészen más, mint ezek és a tengerentúli államok közt. Utóbbi vonatkozásban csupa új, könnyen áttekinthető, majdnem kivétel nélkül materiális problémák állnak fenn. Európán belül a materiális és immateriális, a gazdasági és érzelmi kérdések szorosán és bonyolultan szövődnek össze. A kapcsolatok nép és föld, nemzet és haza, sőt együttlakó, vagy szomszédos népek közt sokkal bonyolultabbak, sokkal mélyebbek, tradicionálisabbak. Ha ezeket felismerjük, világosabban állnak előttünk a teendők. Nem felszínes orvoslásra van szükség, hanem mélyreható, minden külső szempontot és melléktekintetet félretevő átalakításra. Nemcsak hogy nem lehet a Népszövetség mintájára megalkotni az európai nemzetek és államok bárminő organisációját, hanem a Népszövetség hatásköréből ki kellene venni s ehhez áttenni mindazon problémákat, amelyek sajátosan európaiak, mint aminő elsősorban a kisebbségi kérdés és bizonyos gazdasági vonatkozásaitól eltekintve a revisió kérdése is.

* * *

Revisió.

Európa rekonstrukciója, mint már fentiekből kiviláglik, csak revisióval oldható meg. De ez a revisió nem a legyőzöttek érdeke és nem restitutio in integrum, azaz a háború előtti állapot visszaállítása.

Ez a revisió egyszerűen Európa közállapotainak, államközi viszonylatainak újrendezése oly pillanatban, amelyben már át lehet tekinteni azokat a változásokat, amelyeket a világ gazdasági fejlődésének mind rohamosabb tempója, másrészt pedig a világháború okozott.

A revisió gondolatának terjedése semleges, sőt volt ellenséges államok politikusainak és közvéleményének körében nem a lelkiismeret szavának következménye, hanem egyszerűen a természetes, organikus fejlődés egészséges antitoxin fejlesztése az embernek önkényes, az elvakultság pillanatában meggondolatlanul végzett

rendezésével szemben és azzal a toxinanyaggal szemben, amelyet ez a rendelkezés a világban és Európában elvetett.

Ez a revisió egyértelmű az európai államok államközi együttműködésének új szabályozásával és az együttműködésnek szorosabbá és egyöntetűvé tételével. Nem akarom az „Európai Népszövetség” nevet használni, mert ezt a nevet a genfi népszövetség és a Briand-féle terv már lefoglalták maguknak és ezen az úton célhoz jutni nem, vagy legalább is csak nagy kerülővel lehet. De a revisió egyértelmű egy oly organisatióval, amelynél a közösségnek egy bizonyos államfeletti hatalma is van, mert revisiót az államok suverénitásának korlátozása nélkül keresztülvinni nem lehet, legalább is nem annyi idő alatt, amennyi Európának, ha élni akar, rendelkezésére áll.

* * *

Kisebbségek.

A kisebbségek kérdése tökéletesen egybekapcsolódik az előbbi kettővel. A XIX. század fejlődése egyrészt a nemzeti érzésnek mind öntudatosabbá válása által, másrészt a politikai jogoknak és a politikai érdeklődésnek mind szélesebb rétegekre való kiterjesztése által a különböző államokban lévő nemzeti, nyelvi és jellegbeli különbségeket mindinkább politikai öntudatra ébresztette. Ezek az európai kisebbségek a világháborúig kevés kivétellel kétfélék: tradicionális és önkéntes kisebbségek.

Tradicionális kisebbségek azok, amelyek egy többségi néppel hosszú, történelmi perióduson keresztül, tehát több évszázadon át együtt élnek anélkül, hogy kisebbségi jellegüket, nyelvüket, szokásaikat, életformájukat elvesztették volna; — együttlakó kisebbségi és többségi nép évszázadok alatt életformájában egymáshoz közelebb jutott, azonosult. Ilyen tradicionális kisebbség a történelmi Magyarországon a tót, ilyen Európában a breton, a katalán, stb. De még Elzász-Lotharingia népét is, a lotharingiai franciát s az elzászi németet is ideszámítanám, amint a maga egységében a történelem során váltakozva hol az egyik, hol a másik nagyhatalom uralma alá kerül.

Az önkéntes kisebbség az, amely hivatlanul, vagy meghívásra, de szóval nem kényszerű telepítés formájában vándorol be valamely országba, akár egyenként, vagy kis csoportokban, mint nálunk a németek, akár nagyobb tömegben, esetleg máshonnan kiüldözötve, mint nálunk az ipeki patriarcha vezetése alatt bejött szerbek.

Jogilag okadatolni ezen tradicionális és önkéntes kisebbségek sorsának nemzetközi szabályozását csak nagyon megszorított mértékben lehet. Ha a tradicionális kisebbség évszázadokig megtartotta jellegét, úgy ezen jelleg további megóvását nemzetközileg szabályozni értelmetlennek látszik. Viszont ha valaki — egyén, vagy embercsoport — önként vándorol be egy államba gazdasági, vagy más előnyökért, jogilag fel kell tételeznünk, hogy azon állam törvényeit, azon állam nemzeti jellegét ismeri, azoknak magát beköltözése által önként aláveti, — tehát ismét nem forog fenn nemzetközi rendszabályozásnak szüksége.

A világháború azután teremtett Európában nagy számban kényszerkisebbségeket, egy majdnem új kategóriát. A mód pedig, amellyel a legtöbb többségi állam ezen kisebbségekkel kisebbségi mivoltukat azonnal érezte, az európai kultúrközösségben mindenestre még újabb volt. Ezen kényszerkisebbségek jogi helyzete tehát már ebből a szempontból is más. Itt tradíció nem bizonyítja azt, hogy megtarthatják szokásaikat, nyelvüket stb., sőt a rövid tízéves közigazgatások bizonyítják az ellenkezőt; — az illetők nem vetették magukat alá önként a többségi államok törvényeinek és még ha alá is vetették volna magukat ezen államok addigi törvényeinek, reájuk vonatkozólag azonnal oly új törvények hoztak, amelyeket nem láthattak előre. Itt tehát jogvédelem szüksége forog fenn, ha van, aki ezt a védelmet nyújthatja.

Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, nem lehet. Ez következménye Európa természeti és a történelem által megerősített, azután integrált jellemvonásának, változatos sokszínűségének. Ezért nem lehet a kisebbségek helyzetének teljesen kielégítő rendezése nélkül Európa sorsát, jövőjét megalapozni.

* * *

Összefoglalólag az eddig felsorolt négy témára nézve tehát azt mondhatjuk, hogy a világ különböző részei s az azokban lakó népek és az azokban kialakult államok közti compromissum szüksége, valamint az európai életközösség erősebb tömörülése természetszerű jelenségei az emberiség történelmének és ezzel a földfelszíni élet integrálódó lefolyásának, amelynek az emberi történelem egyik eleme, az embernek mint tájalkotó faktornak dominantiárajutása pedig fejlődési periódusa. Látjuk azt is, hogy ezeknek a jelenségeknek most kellett szükségszerűen bekövetkezniök. A revisió és ennek keretében az eddig egyedül számbavett állami közületekkel szemben

a kisebbségi közületeknek számbavétele az európai életegység kialakulásának szükségszerű követelménye.

* * *

Imperialismus.

Imperialismusra való törekvések vezettek a világháborúhoz.

Az élet assimilatio. Mert az egyéni concentratiók, amelyekről fent szoltam, jellegüket a felvett anyagok és anyagtalán valóság hasonítása, assimilatioja által tartják fenn. Míg a jogászt az imperialismus kérdésében a suverénitás, a történést az organisatorikus akarat és cselekvés, a nemzetgazdát a gazdasági erő és autarchia mértéke, a gazdasági geográfust ezenkívül ezeknek természeti feltételei érdeklik, — addig a politikai földrajzot az a mindezekben kifejezésre jutó belső erő érdekli, amely egyrészt a saját tájra és annak tartalmára, másrészt a külvilágra és a környezetre, sőt az egész földre kihat és átalakít.

A geográfus szemében az imperialismus dominantíára való törekvés az ember részéről. Dominantia a táj felett s magában a tájban az imperialismusnak egy neme a többi földrajzi faktorokkal szemben. Az, amit a politikában imperialismusnak nevezünk s amit a geográfus szemében emberközi, vagy államközi imperialismusnak neveznénk, az egy népnek és a tájnak, amelyben az emberi faktor már magasabb dominantíára jutott, tehát egy művelt nemzetnek és egy magas berendezkedésű tájnak, államnak dominantíára való törekvése más tájak, azok természeti kincsei és azok népei felett. Ez a dominantíára való törekvés az életenergiák magasabb kifejtése és érvényesítése s mint minden — életassimilatio. Az assimilatio kiterjesztése törekvés arra, hogy ezen többi tájak erőit az anyatáj, az anyaország életéhez assimilálja, életfenntartására és életintegratiójára kihasználja.

Az imperialismus hajtóerő a földfelszín életintegratiójában. Az anyatáj, az anyaország életintegratiója a befolyása alá került tájak életintegratióját hozza magával és egy új folyamatot indít meg. Ennek két példája: a római provintia és nyomán a nemzeti államok kialakulása a római birodalom imperialisztikus erejéből, — az angol dominionok és részben már a nem európai fajú gyarmatok emancipatiója, mondhatjuk, államalakulása az angol világbirodalom hatalmának, életintegratiójának talajából. Politikai részintegratiók és összintegratiók váltakoznak, váltakozva kerülnek dominantíára az emberi társadalmasodás folyamatában. Valahogy

úgy van, mint a tudományokban az analisis és synthesis váltakozása. Minden ilyen átalakulás megsemmisít valamit a régiből, de a csirasejt meggazdagodva kél új fejlődésre.

* * *

Angol világbirodalom.

Az angol világbirodalom sorsa, a legnagyobb történelmi actualitások egyike, összekapcsolja ezen gondolatmenetünket az előbbi témacsoporttal. Európa világhatalmának főalapja és hordozója is elsősorban Anglia volt. Európa nyugati frontjának többi államai közül Spanyolországot és Portugáliát szegénységük és kizsákmányoló politikájuk fosztja meg a gyarmatosításban a vezetősereptől. Franciaország pedig, amelyben ősidők óta összefutnak az európai continens útvonalai, évszázadokon át váltakozva ingadozott gyarmati expansió és az európai hegemonia-politika között.

A kedvező klímájú, jó legelőkből gazdag, kedvező geológiai felépítésű, kitűnő szénrel bőséges szigetország kedvező helyzetében, amelyben közelsége dacára a többi Európától elszigetelheti magát, természetszerűleg fejlődött önállóbban és gazdagodott. Innen indul ki Európa és a világ ipari fellendülése 50 éves előnnyel a continens ma legiparosodottabb államai felett. London természetszerűleg válik ezen okokból és földrajzi helyzeténél fogva világkereskedelmi gócponttá védett sziget helyzetben, mégis szemben Európa legvízbőségesebb folyóival, amelyek völgyei messze Európa szívébe visznek (Rajna, Elba). És tudvalevő, hogy a nagy- és pénzkereskedelem, ha egyszer megtelepült, erősebben helyhez kötött, mint még az ipar, vagy az őstermelés is. Ma Londonnak és Angliának ez a hegemoniája veszélyben forog s a veszély nem európai, hanem tengerentúli központ (New-York) részéről fenyeget.

Anglia egyedül vitte keresztül egész tökéletesen a világ klímaterületeinek oly összefogását, a termelésnek és fogyasztásnak oly munkamegosztását, amely assimilatiója a különböző felszerelésű tájaknak, tehát egy világtájégségnek, mint termelő és fogyasztó egységnek kialakítását. A többi Európa még Angliával való versengésében is inkább csak hátvédje, támogatója volt, Anglia pedig mestere a gyarmati módszerek kiépítésében.

Az angol világbirodalom sorsának megrendülése, amelynek tanui vagyunk, európai kérdés is. Az angol világbirodalom belső strukturájának megváltozása mellett, a fehérek lakta gyarmatok nemzeti és gazdasági öntudatraébredése mellett az európai hátvéd

általános megrendülése is hozzájárul az angol erő hanyatlásához. Viszont ez a hanyatlás európai erő hanyatlása, Európa kárára való eltolódás.

Végül a nehéz helyzet, amelybe Anglia került, Európát éppen a sorsdöntő pillanatban fosztja meg a gazdasági téren anyagilag legerősebb és szellemileg legkiegyensúlyozottabb erőfactorától.

* * *

Gazdasági határok.

Az államhatároknak, mint gazdasági határoknak, a vámhatároknak kiélezése és az ezen állapot megváltoztatására való törekvések az érdeklődésnek természetszerűleg előterében állnak.

A gazdasági határok a gazdasági geográfus szemében időleges akadályai a különbözően felszerelt természetes tájak anyagcseréjének. A gazdasági geográfus szemében szállítmányok egyik tájból a másikba egészen egyenértékűek gazdasági anyagcsere szempontjából akár átlépnek állam- és vámhatárokat, akár nem. Az ő szempontjából export Déloroszország búzájának Északoroszországba való szállítására.

A politikai geográfus viszont a gazdasági határban és élességének mérvében a földfelszíni életben dominantiára jutott emberi factor életnyilvánulását látja és az ezen factor organikus fejlődése és organisatorikus cselekvése és a természetes táj élete közt való erőviszonylatot és ennek fejlődését kell, hogy tanulmányozza.

A gazdasági határoknak az utóbbi időben való erős kiélezésében, viszont más korszakokban való eltompulásában a földfelszíni élet legújabb emberi korszakának rithmikus lüktetését látja, azt a rithmikus váltakozást, amely résztájak és synthetikus összefogott nagytájak már fent vázolt harcát jellemzi.

Ezt a kérdést általánosan és mélyrehatóan még senki sem tanulmányozta. Mégis már első tekintetre érdekes és bennünket is közletről érintő valóságok, hogy ne mondjam, törvényszerűségek látszanak kidomborodni.

Az ember mindenütt összenő a tájjal. Minél műveltebb, minél igényesebb, annál több a materiális, de talán annál kevesebb az immateriális kapcsolata azzal. Népek és egyesek a művelődés minden korszakában és fokán ragaszkodnak a környezethez. Más helyt kifejtettem, hogy a magyarok hazái a Kámától az azovi hazán, Lebedián és Etelközön keresztül a nagy magyar Alföldet körülövező

végleges letelepedésig jellegzetesen egyazon, a steppe és erdő közt végigvonuló klímasávon fekszenek.

Ismét máshol kimutattam, hogy nemcsak 1000—2000 évvel ezelőtt állataikkal vándorló népek, de a modern korban Európából kivándorló németek, finnek, svédek, olaszok az Egyesült Államokban a földművelés céljaira hazájukhoz hasonló klímaterületeket keresnek fel és majdnem azonos téli és nyári isothermák közt települnek le. De a városiasodó világ várostáj-lakója, ez a legmodernebb típus is, ha helyet cserél, vagy kivándorol, hasonló tájat keres fel. És Kanadában, Argentínában, Ausztráliában a földműves települőkben való hiány kezd már ma nehézségeket okozni.

De nemcsak az egyes ember, vagy gazdasági népcsoportok és a természetes tájak közt keletkeznek kapcsolatok, hanem állam és természetes táj között is. Ilyen már az, amelyre fenn Európa nagytájairól, nagyhatalmairól és ütköző államairól szólva emlékeztem meg. De vannak más természeti kapcsolatok is. A táj, mint termelő egység, az államnak, mint nagyobb termelőegységnek fontos része. Az egyik azonban a természeti adottságok alapján kialakuló élet-egység és kategória, a másik emberi, és pedig politikai akarat alapján kialakuló. Mégis, minő fontosságot játszik például Magyarország gazdasági átépítésének szükségére szempontjából az a körülmény, hogy hét, vagy nyolc nagytájunkból csak kettő és ezek közt éppen a legvégletebb klímájú Nagy-Alföld maradt meg?

De sehol Európában, sőt a világon a természetes táj nem jutott, mint administratív területi egység és pedig természeti jellegének felismerése alapján olyan helyzethez, mint Franciaországban. Önkéntelenül azt kérjük ennek láttára, hogy vajjon nem ember és táj összeforrásának hosszú tradíciója vezet-e a tájjelleg ily felismerésére az ember által? Hiszen Franciaország, a Földközi-tenger vidékeit nem számítva, Európának legrégebb kultúrtája.

* * *

Autarchia.

A természetes és az emberi táj problémái semmit sem futnak úgy össze, mint az autarchia kérdésében. Hiszen ennek lehetősége tisztán a természeti adottságoktól függ. A politikai földrajz feladata a természetes tájat és még inkább a politikai tájat az autarchia szempontjából vizsgálni, értékelni.

A táj és így a politikai táj, az állam is, mint életegység a földfelszíni élet összességének faktora. Mára már, amikor minden

árucikkben azt látjuk, hogy a földnek bármely részén való termelése vagy előállítás az egész földre kihat, ezt nem szükséges hangsúlyozni. De a közvetlen külkereskedelem és ezzel kapcsolatos termelési és fogyasztási szempontokon messze túl érvényesülnek ezek a hatások. Egy-egy táj fellendülése valamely okból a szomszédos tájakat is mindenkor befolyásolja, mint ahogy Kalifornia fejlődése hat Oregonra, Nevadára stb. Különösen kedvező fekvésű és felszerelésű tájak a történelem minden periódusában vonzást gyakorolnak a szomszédos tájakra, mint a Párizsi-médence, vagy a mi Alföldünk. Több kedvező tájnak, mint az Alsó-Rajnáknak és Rajna-árokknak, a Párizsi-medencének, az Angol-medencének, a La Manche-csatornának és az Elba-torkolatnak összefekvése pedig világjelentőségű lehet. Hiszen innen és ezen szerencsés tájcsoporthozulás következtében indul ki a világgazdaság kialakulása. De éppen azt a fejlődést, amelynek lefolyása terjedésében politikai határokat nem ismer, kell összevetnie a politikai geográfusnak az autarchia kérdésével és ismét a kettőben, a földfelszín continentalis, vagy subcontinentalis nagytájainak és résztájainak, mint életegységeknek egymáshoz való viszonyát, küzdelmét tanulmányozni.

* * *

Mindezek, mint előrebocsájtottam, példák, még hozzá igen vázlatosak. De talán elegendők arra, hogy az olvasó felismerje, hogy legactualisabb problémáink, mindennapi eseményeink az életben való szövevényes begyökerezettség folytán gyökereikkel visszanyúlnak az emberi történelem messze időszakaiba, sőt azokon is túlfekvő, az emberiség fejlődését magában foglaló, de annál sokkal nagyobb életegységbe, a földfelszín, sőt a világegyetem életegységébe. Lefolyásuk alapján szerves, organikus folyamat, amelyet csak bizonyos mértékig kormányozhatunk organisatorikusan, de csak hullámvonalakban az organikus fejlődés mentében. A fejlődést egészen eltéríteni, visszafordítani, megállítani nem lehet. S ezért a tudományok sorában azok mellett, amelyek az ember politikai életét és intézményeit kutatják, van helye egy synthetikus és filosofikus olyan tudománynak is, amely ezen távolabbi perspektívából vizsgálja és segíti magyarázni az emberiség életét.